

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته تاریخ تشیع

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

گروه علمی : الهیات

عنوان پایان نامه:

پیدایش و گسترش تشیع در منطقه گیلان از

آغاز تا تشکیل سلسله کیانیان

استاد راهنما:

دکتر علیرضا جلالی

استاد مشاور:

دکتر حسن کهنسال واجارگاه

نگارش:

گیتی همتی نژاد طولی

اسفند ۱۳۸۹

شماره
تاریخ
پیوست

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

مجمع علوم انسانی

تصویب نامه

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ تشیع
خانم گیتی همتی نژاد طولی به شماره دانشجویی
۸۶۷۱۰۵۷۹۲ به شماره پرونده:

تحت عنوان: " پیدایش و گسترش تشیع در منطقه گیلان از آغاز تا تشکیل سلسله کیانیان "

زمان: ۲ شنبه ۸۹/۱۲/۲۳ ساعت: ۱۵/۰۰-۱۳/۳۰

درجه ارزشیابی: کار

نمره: ۱۸/۵
هیات داوران:

امضاء	مرتبه علمی	نام و نام خانوادگی	داوران
		دکتر جلالی	۱- استاد راهنما:
		دکتر کهنسال واجارگاه	۲- استاد مشاور:
		دکتر سعیدی	۳- استاد داور:
		دکتر خسروبیگی	۴- استاد داور
			۵- نماینده تحصیلات تکمیلی:

تهران، خیابان استاد نجات
الهی، نرسیده به خیابان
کریم خان زند، چهارراه
سپند، پلاک ۲۳۳
تلفن: ۸۸۸۰۱۰۹۰
دورنگار: ۸۸۸۹۰۵۳۶
www.tpnu.ac.ir
ensani@tpnu.ac.ir

« إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ
آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ
الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ
رَاكِعُونَ »

«ولی شما، تنها خدا و پیامبر اوست و کسانی که ایمان آورده اند
همان کسانی که ؛ نماز بر پا می دارند و در حال رکوع زکات می دهند»

(مائده-۵۵)

چکیده

این پایان نامه در پنج فصل و با عنوان « پیدایش و گسترش تشیع در منطقه گیلان از آغاز تا تشکیل سلسله کیانیان » به رشته تحریر در آمده است که با بررسی و تحقیق در این موضوع به موارد ذیل می توان دست یافت . استقلال و آزادی مردم گیلان در پناه موقعیت جغرافیایی منطقه و روحیه سلحشوری مردم آن حفظ گردید . با ظهور اسلام و هجوم تازیان به ایران ، مردم گیل و دیلم به دفع خطر مهاجمین پرداخته و از هجوم آنان به منطقه جلوگیری کردند . وجود عباسیان به عنوان دشمن مشترک مردم گیلان و سادات علوی سبب شد تا پیوند سیاسی بین این دو رقم خورده و در سایه این اتفاق نظر اولین گروه مهاجرین به رهبری یحیی بن عبدالله در نیمه دوم قرن دوم ه ق. وارد گیلان شده و تداوم این مهاجرتها منجر به تأسیس اولین حکومت علویان در طبرستان گردید . اقامت طولانی و تبلیغ رهبران علوی به نشر و گسترش اسلام و شیعه منجر شده و درک فضایل معنوی آنان ، گیلانیان را پیرو مذهب شیعه زیدی گردانید . فرقه اسماعیلیه به عنوان شاخه ای از مذهب شیعه با فعالیت داعیان آن از زمان حکومت حسن بن قاسم در منطقه رواج یافت به طوری که تأسیس حکومت اسماعیلیه نزاری به رهبری حسن صباح در الموت رودبار و کرانه های خزر بر اساس عقیده تعلیم و تأویلات اسماعیلی در سه دوره ادامه یافت تا با حمله هلاکو و تسخیر قلاع اسماعیلی ، حیات سیاسی اسماعیلیه پایان پذیرد . پیروان شیعه زیدی همچنان به فعالیت خود ادامه داده تا در نیمه دوم قرن هشتم ه ق. حکومت آل کیا به گسترش مذهب تشیع زیدی مبادرت ورزند .

واژگان کلیدی : اسماعیلیه ، دیلم ، زیدیه ، شیعه ، علویان ، گیلان .

فهرست مطالب

۱- مقدمه ۱

فصل اول : کلیات

۱. تعریف مسأله ۵
۲. فرضیه ها ۶
۳. پیشینه تحقیق ۷
۴. هدف و ضرورت تحقیق ۷
۵. روش تحقیق ۸
۶. بررسی منابع تاریخی تحقیق ۸
۷. وجه تسمیه ی تشیع ۱۰

فصل دوم : جغرافیای تاریخی گیلان

۱. موقعیت جغرافیایی گیلان ۱۲
۲. جغرافیای تاریخی ۱۳
۳. اقوام گیلان در عهد باستان ۱۶
۴. وهرز دیلمی و خسرو انوشیروان ساسانی ۱۸
۵. روحيات مردم گیلان ۲۰
۶. باورهای مذهبی ۲۲
۷. گیلان در قرون نخستین اسلامی ۲۵

فصل سوم : نقش و جایگاه بزرگان علوی در پیدایش و گسترش تشیع در منطقه ی گیلان

۱. یحیی بن عبدالله ۳۳
۲. سید جلال الدین اشرف (ع) ۳۸
۳. امامزاده هاشم ۴۶
۴. محمد سالوک ۴۶
۵. حسن بن زید علوی ۴۷
۶. محمد بن زید علوی ۵۷
۷. ناصر اطروش ۶۳

۸. حسن بن قاسم ۷۲
۹. سید ثایر بالله ۷۷
۱۰. ابو عبدالله محمد بن حسن بن قاسم ۷۹
۱۱. الموید بالله ۸۱
۱۲. السید الناطق بالحق ابوطالب ۸۴
۱۳. سید مانگدیم ۸۵
۱۴. سید ابوالقاسم بن موید بالله ۸۵
۱۵. المرشد بالله ۸۵
۱۶. سید حسین ناصر (ناصر صغیر) ۸۵
۱۷. المسدد بالله ۸۶
۱۸. سید هادی نقیبی ۸۶

فصل چهارم : مذهب اسماعیلیه در گیلان

۱. شکل گیری اسماعیلیه ۸۸
۲. دوره ی ستر و جنبش قرامطه ۹۰
۳. اسماعیلیه در ایران ۹۲
۴. الموت و حکومت اسماعیلیه ۹۶

دوره اول

۵. حسن صباح ۹۶
۶. کیا بزرگ امید ۱۰۴
۷. محمد بن بزرگ امید ۱۰۶

دوره دوم

۸. حسن دوم ۱۰۸
۹. محمد دوم ۱۱۱

دوره سوم

۱۰. حسن سوم (جلال الدین) ۱۱۵
۱۱. محمد سوم (علاء الدین) ۱۱۷

۱۲. خورشاه (رکن الدین) ۱۲۲
۱۳. نزاریان بعد از تسخیر الموت ۱۲۴
۱۴. تهاجم الجاتیو به گیلان ۱۲۸

فصل پنجم : مشاهیر فکری و مذهبی شیعه در گیلان

۱. فیروز دیلمی ۱۳۳
۲. فراء دیلمی ۱۳۴
۳. مهیار دیلمی ۱۳۵
۴. سلار دیلمی ۱۳۶
۵. ناصر بن حسین بن محمد دیلمی ۱۳۷
۶. شیرویه دیلمی ۱۳۷
۷. عین الزمان ۱۳۷
۸. شیخ زاهد گیلانی ۱۳۹
۹. حسن بن ابی الحسن محمد دیلمی ۱۴۲
۱۰. شرفشاه دولائی ۱۴۳
- نتیجه گیری ۱۴۴
- پیوست ۱۴۸
- منابع ۱۵۰
- چکیده انگلیسی ۱۵۷

« مقدمه »

نیاز به دین از ابتدای خلقت بشر با او همراه بوده و اعتقاد به آن هیچ گاه از زندگی او جدا نگردیده است. این موضوع در حوزه پژوهشهای علوم انسانی همچون تاریخ و انسان شناسی و باستان شناسی نیز مورد توجه و تحقیق قرار گرفته و به اثبات رسیده است. خالق هستی در طول تاریخ خلقت بشر با ارسال پیامبران و شرایع آسمانی در ظرف زمانی و مکانی خاص همواره به این نیاز فطری و ضروری انسان پاسخ گفته است و با بعثت پیامبر خاتم(ص) و آخرین و کاملترین دین آسمانی برای همیشه تاریخ او را از این چشمه جوشان سیراب ساخته است. مذهب تشیع نیز بر پایه ولایت و با داشتن فقه پویا در عرصه زندگی انسان هماهنگ با مقتضیات و نیازهای زمان و مکان برای هر دوره و هر نسلی رسالت خویش را به انجام می رساند. تاریخ به عنوان ترسیم کننده حیات و فرهنگ اقوام و ملت ها و نهضت هایی که متکی بر اندیشه ها و عقاید از جمله عقاید دینی می- باشد و مورخ نیز با تحقیق در مبدأ تحول و حرکت این نهضت ها و تأثیر آن در سرنوشت جامعه بشری به سؤال هایی که در زمینه پیدایش، سیر حرکت، عوامل و موانع این نهضت ها وجود دارد پاسخ گفته و عامل بقا یا انحطاط، تأثیر و تأثر و چگونگی روابط آن در سایر شئون و مظاهر زندگی و سرنوشت قوم و ملت ها را برای خواننده روشن می سازد.

با تکیه بر این امر و با وجود آرامگاههای سادات علوی در منطقه ی گیلان و اعتقاد مردم نسبت به آرامگاه آنان که نشانگر ارتباط دینی و احترام آنان به سادات علوی و مذهب تشیع می باشد. به منظور شناختی عمیق از محل سکونت خود و چگونگی و علل پیدایش مذهب تشیع و سیر تکوین و توسعه آن در گیلان، عنوان « پیدایش و گسترش تشیع در منطقه گیلان از آغاز تا تشکیل سلسله کیا- ثیان » موضوع این پایان نامه قرار گرفت تا عوامل موفقیت و رمز پایداری این نهضت در منطقه را دریافت و از نتایج حاصل از آن به مؤلفه های گسترش تشیع در گیلان و در بین گروه های قومی و مذهبی دست یافت.

این پایان نامه در پنج فصل نوشته شده است؛ در فصل اول کلیاتی درباره موضوع پایان نامه، ضرورت و سوابق تحقیق و نیز بررسی منابع در این قسمت مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل دوم به بررسی موقعیت و جغرافیای تاریخی منطقه ی گیلان در قرون گذشته و اقوام ساکن در آن و نیز روحيات و باورهای مذهبی مردم منطقه پرداخته شده است. بررسی حمله اعراب به ایران در قرون نخستین اسلامی و عکس العمل گیلانیان به دفع خطر و مقابله با تجاوز آنان و نیز

ایجاد دژ و ساخلوگاه در شهرهای چالوس و قزوین به عنوان دارالمرز توسط عاملان اموی و عباسی چون حجاج بن یوسف از جمله مواردی اند که در فصل دوم مورد تحقیق قرار گرفته است.

نتیجه این فصل عبارت است از عدم گسترش اسلام در این منطقه در این قرون توسط عاملان خلفای اموی و عباسی که در نگاه گیلانیان به عنوان متجاوزین به سرزمین خود دیده می شدند. این شرایط زمینه مهاجرت علویان گریزان از ستم خلفای عباسی را به منطقه فراهم ساخت تا ضمن پناه یافتن در آن، مردم منطقه را با اسلام و مذهب شیعه آشنا کرده و عشق به اهل بیت (ع) را در وجود آنان جاوید سازند.

در فصل سوم به علل مهاجرت شخصیت های علوی به منطقه و معرفی چند تن از ایشان که نقش اساسی در پیدایش و گسترش اسلام و تشیع در منطقه داشته اند، پرداخته شده است. موقعیت جغرافیایی و تسخیرناپذیری منطقه و نیز روحیه سلحشوری مردم و مخالفت آنان با خلفای عباسی به عنوان غاصبان حکومت آل علی (ع) که در این زمینه با علویان نقطه مشترکی داشته اند، سبب حضور شخصیت های علوی از جمله یحیی بن عبدالله و سید جلال الدین اشرف (ع) که از معتقدان به تشیع امامی بوده و همچنین همراهان یحیی بن عبدالله و دیگر رهبران قیام های علویان که دارای مذهب تشیع زیدی بوده اند؛ به منطقه ی گیلان گردیده است.

حمایت و همراهی مردم گیل و دیلم و حاکمان محلی منطقه از قیام علویان طبرستان در کسب پیروزی و نیز استمرار حکومت آنان و پناه دادن به حاکمان علوی در زمان بی پناهی، نقش ناصر اطروش در شیعی کردن اکثر مردم منطقه در ادامه ی تلاش حسن و محمد بن زید و استقرار مجدد حکومت علویان در طبرستان و گیلان با تشویق و یاری حاکمان محلی و مردم منطقه و سرداران ملی که سرنوشت آینده ایران و قدرت در مرکز خلافت عباسی را پس از سقوط حکومت علویان در دست گرفتند و نیز اعتقاد مردم منطقه به شخصیت های علوی در رهبری سیاسی و مذهبی جامعه سبب گردید تا سرداران ملی جهت دوام حکومت خود در نزد مردم از وجود علویان در رأس حکومت گیلان بهره گیرند؛ از نتایج به دست آمده در این فصل می باشد.

در فصل چهارم شکل گیری و نحوه گسترش فرقه اسماعیلیه در ایران و گیلان به خصوص در قرن چهارم مورد مطالعه قرار گرفته است. حضور داعیان اسماعیلی چون ابوحاتم رازی در منطقه و پذیرش آن فرقه توسط حاکمان محلی چون جستانیان، آل زیار و مسافریان، حکومت حسن صباح و

هفت جانشین او در سه دوره، سرنوشت اسماعیلیه نزاری بعد از سقوط در الموت در بعد اعتقادی و سیاسی مورد بررسی قرار گرفته است.

نتیجه آن عبارت است از پذیرش فرقه اسماعیلیه در منطقه به عنوان شاخه ای از مذهب شیعه به علت داشتن سابقه ی تشیع زیدی مردم و سازگاری کیش ستیزه جوی اسماعیلی باحال و هوای سنتی مردم خزری در شورش و آزادی خواهی که یک چندی تحت لوای نهضت علوی، حوادث خونین را تجربه کرده بودند. تشکیل حکومت اسماعیلی نزاری به رهبری حسن صباح با مرکزیت الموت رودبار به سبب تسخیر ناپذیری منطقه و دوری از مرکز خلافت اسماعیلی، تناقض در خط مشی حکومت نزاریان در طی سه دوره مطابق با مقتضیات روزگار خویش که تحقق روحانیشان را با اعتقاد به معصوم بودن امام خود یکی به حساب می آوردند؛ از جمله جایگزینی مذهب شافعی با مذهب هفت امامی در دوره سوم. نقش فدائیان اسماعیلی در تثبیت حکومت اسماعیلی و ادامه حیات این مذهب در بعد سیاسی با تقیه و در بعد اعتقادی در التقاط با تصوف علیرغم سقوط حکومت نزاری در منطقه تا ظهور حکومت صفویه. اتحاد پیروان مذاهب شیعی و سنی در دفع خطر تهاجم بیگانه به منطقه خود از جمله تهاجم الجایتو به گیلان.

فصل پنجم به بیان شرح حال و خدمات و آثار چند تن از مشاهیر فکری و شیعه مذهب گیلانی که در جهان اسلام نقش ارزنده داشته اند، پرداخته است. نیز از رهبران تصوف در گیلان از جمله شیخ زاهد گیلانی که در تربیت رهبران دولت صفویه در ایران موثر بوده و مزار وی هنوز هم باقی است. به عنوان سخن پایان فصل می باشد.

در پایان ضمن تقدیر و تشکر از اساتید محترم راهنما و مشاور این پایان نامه که به عنوان شش واحد درسی ارایه گردیده، باید اذعان کرد که این اثر تحقیقی از کاستی و نقصان مبرا نیست و این امر از دید استادان و نکته سنجان مخفی نمی ماند. تمام تلاش های خود را در جهت ایجاد یک اثر علمی به کار برده ام که امیدوارم، تحقیقات آینده به تکمیل آن پردازند امید است مورد قبول قرار گیرد.

فصل اول

کلیات

کلیات

تعریف مسأله و بیان سئوالهای اصلی تحقیق

مردم گیلان در دوره های قبل از اسلام کم و بیش آزاد و مستقل زندگی می کردند و با تشکیل پادشاهی های کوچک بر سرزمین خود فرمان می رانند. بعد از ظهور اسلام و سقوط امپراطوری ساسانی که سراسر ایران به دست اعراب افتاد، مردم گیلان و دیلم و طبرستان در پناه کوههای البرز به مقاومت قهرمانانه ای دست زدند و از ورود تازیان به سرزمین های خود جلوگیری کردند. قسمت-های وسیعی از کرانه های خزر مخصوصاً گیلان در سایه وضع طبیعی و جغرافیایی خود و به نیروی پایداری و استقامت و دلاوری مردان سلحشور و آزاده خویش تا دو قرن و نیم بعد از حمله اعراب در برابر سیل خروشان اینان مقاومت کردند. رواج اسلام در این ناحیه از طریق ورود مسالمت آمیز علویان شکل گرفت. دولت علویان طبرستان، مبلغان حرکت شیعه بودند که به عنوان نخستین دولت در شرق اسلامی به دور از تأیید خلفای عباسی تشکیل شد و این تهدید جدی برای خلافت عباسی بشمار می رفت. آشفتگی اوضاع عراق و جنوب ایران بواسطه ی قیام زنگی ها و نیز در هم ریختگی اوضاع خراسان در درگیری بین صفاریان و طاهریان سبب شد تا طبرستان مدت ها در آرامش به سر برد و در این مدت حسن بن زید (داعی کبیر) در طبرستان حکومت مستقلی به پا کند. حرکت یحیی بن عبدالله اولین قیام شیعی در دیلم بوده که سرآغاز مهاجرت سادات به این دیار بشمار می رود. او از جمله کسانی بود که در قیام حسین بن علی (شهید فخر) شرکت کرد و پس از شکست قیام به سوی

مشرق گریخت و به همراه عده ای از کوفیان به مناطق شمالی ایران (دیلم) رفت. از قرن چهارم تا هشتم هجری فرق مختلف اسلامی نظیر اسماعیلیه، حنبلی، شافعی و مالکی هر کدام پیروانی در گیلان پیدا کردند. فرقه اسماعیلیه از جمله افکار و عقایدی بود که در گیلان رواج بسیار یافت. حسن صباح و مبلغین اسماعیلی مردم گیلان را که سابقه تشیع داشتند به قبول مذهب خود دعوت کردند. جاذبه های شگفت انگیز و اسرارآمیز این کیش، شخصیت فوق العاده رهبر آن (حسن صباح) و نیز سلحشوریها و ایثارهای قهرمانانه پیروان آن برای مردم جنگ آور و ناراضی گیلان فریبندگی و گیرایی خاصی داشت.

موضوع پایان نامه «پیدایش و گسترش تشیع در منطقه گیلان از آغاز تا تشکیل سلسله کیانیان» را مورد بررسی قرار می دهد و به سئوالات ذیل پاسخ می یابد:

- تسخیرناپذیری گیلان توسط اعراب مسلمان به چه علتی بود؟
- نهضت فکری علویان طبرستان چه تأثیری در ظهور شیعه در گیلان داشت؟
- آغازگر اولین قیام شیعی در دیلم چه کسی بود و کدام حرکت مهم تاریخی پس از آن به وقوع پیوست؟
- علت پذیرش و دوام فرقه اسماعیلیه در گیلان چه بود؟
- پیروان فرقه اسماعیلیه پس از سقوط چگونه به حیات اعتقادی خود ادامه دادند؟
- کدام مشاهیر شیعه گیلان در گسترش مذهب تشیع در جهان اسلام نقش داشته اند؟

فرضیه ها

۱. راه نیافتن اعراب به گیلان و تسخیرناپذیری این منطقه تنها به علت سختی راههای کوهستانی و انبوهی جنگلهای این سامان نبوده؛ بلکه علت اساسی را می توان در روحیه خاص و دلاوری و مردانگی مردم این خطه جستجو کرد، بطوریکه سابقه آن به قرن ها قبل از اسلام می رسد.
۲. تواضع و خشوع رهبران در بین مردم و شفقت و مهربانی آنها نسبت به سادات به همراه ثبات حکومتی شیعیان پس از قیامهای طولانی و اوج گیری تفکر تشیع سیاسی در گسترش نهضت فکری علویان طبرستان و ظهور شیعه در گیلان تأثیر گذار بود.
۳. حرکت یحیی بن عبدالله اولین قیام شیعی در دیلم بوده که سرآغاز مهاجرت سادات به این دیار به شمار می رود.

۴. گیلان همواره مورد توجه امامزادگان و سادات علوی بوده است و در محیط فشار و اختناق به این سرزمین پناه آورده و از این حمایت گیلانیان برخوردار بوده اند. بطوریکه اینان با آموزش مبانی و اصول و تعلیمات عالی به مردم گیلان مورد احترام قرار گرفته و پس از مرگ یا شهادت آن سید، مزار ایشان به زیارتگاهی با موقعیت ویژه تبدیل می گشت.

۵. مردم این منطقه سابقه ی تشیع زیدی داشتند و مدتها زیر پرچم نهضت علوی ، حوادث خونین را تجربه کرده بودند ، به شدت مورد تبلیغات اسماعیلیان قرار گرفتند .

۶. پیروان اسماعیلیه پس از سقوط الموت در پوشش خرقة ی تصوف که زمینه ی آن در دوره حسن دوم در التقات کیش نزاری با تصوف فراهم آمده بود ، تا دوره صفویه به حیات خود ادامه دادند.

۷. تعدادی از مشاهیر شیعه گیلانی که در گسترش مذهب تشیع در جهان اسلام نقش داشته اند عبارتند از : فراء دیلمی ، مهیار دیلمی ، سلار دیلمی و

پیشینه تحقیق

در رابطه با موضوع پایان نامه بطور اخص پژوهشی مشاهده نگردیده است ، اما در مورد علت قیام حسن بن زید و تأسیس دولت علوی در گیلان و مازندران مورخان و محققان اسلامی و اروپایی تحقیقاتی کرده اند . آنها دارای عقیده ای مشترک هستند و عموماً انگیزه اصلی قیام را مظالم افزون از حد بیدادگران عباسی و ظلم و جور عمال خلیفه خصوصاً جابر بن هارون مسیحی و سلیمان بن عبدالله می دانند. پطروشفسکی نویسنده « اسلام در ایران» ، واسیلی بارتولد نویسنده « تذکره جغرافیای تاریخی ایران» طبری مؤلف « تاریخ طبری» و بسیاری دیگر از مورخان و محققان در آثار خود کم و بیش به این موضوع اشاره کرده اند. مع الوصف به منظور تبیین پیدایش و گسترش تشیع در منطقه گیلان ضرورت انجام تحقیق مزبور احساس گردیده است .

هدف و ضرورت تحقیق

به منظور شناختی عمیق از منطقه محل سکونت خود (گیلان) و چگونگی پیدایی مذهب شیعه در این سامان موضوع پایان نامه را انتخاب کرده تا با کاربردی تر کردن رشته تحصیلی خود عوامل موفقیت تشیع در گیلان را شناسایی نموده و رمز پایداری نهضت شیعی تبیین گردد. از نتایج حاصل

از تحقیق به مؤلفه های گسترش تشیع در بین گروههای قومی و مذهبی دست یافته و مسیر تثبیت پایه های با صلابت تشیع در منطقه و تداوم این حرکت بررسی می گردد.

روش تحقیق

برای انجام این کار تحقیقی از روش مطالعه کتابخانه ای یا اسنادی استفاده کرده تا با تکیه بر آثار علمی - پژوهشی علماء ، مورخان ، شرق شناسان و پژوهشگران داخلی و خارجی ، تحقیقات را مبتنی بر جامعیت موضوع قرار داده و دایره مطالعات محدود و بسته نماند . موضوع تحقیق از حیث روش ماهیتاً کتابخانه ای است و متکی بر یافته های تحقیق کتابخانه ای می باشد .

بررسی منابع تاریخی تحقیق

برای کسب آگاهی از موقعیت جغرافیایی و جغرافیای تاریخی منطقه گیلان در قرون نخستین اسلامی در استناد به منابع دست اول از کتاب « مسالک و ممالک » اصطخری و « احسن التقاسیم » مقدسی که به عنوان بزرگترین علمای مسالک و ممالک در قرن چهارم ه . ق. شناخته شده اند در فصل دوم از آثار آنان بهره برده شده است . لازم به ذکر است که در آثار نویسندگان فوق حدود جغرافیایی منطقه ی گیلان شامل وسعتی بیشتر از وسعت فعلی استان گیلان بوده است.

در فصل سوم تحقیق در شناخت مهاجران علوی و حکومت علویان در گیلان از منابع دست اول از تاریخ عمومی طبری که وقایع تاریخی بعد از اسلام را بر حسب ترتیب سنوات تا قرن چهارم ه . ق. ثبت کرده ند و نیز به تاریخ « الکامل » ابن اثیر استناد شده است . استفاده از تاریخ محلی طبرستان و مازندران و رویان مانند تاریخ ابن اسفندیار ، مرعشی و آملی به علت کمبود منابع تحقیقی و کم کاری نویسندگان محلی گیلان که در ثبت وقایع تاریخی منطقه خود صورت گرفته است ، هر چند در این دوره وجه اشتراک بسیاری در وقایع دو منطقه وجود دارد .

از مشکلاتی که در بررسی تاریخ اسماعیلیه نزاری وجود دارد لازم است به مواردی اشاره گردد؛ از جمله نداشتن اطلاعات از تاریخ دوره آنان از زبان خودشان به علت مخفی نگه داشتن اسرار مذهبشان و نیز مفقود شدن تعدادی از آثار موجود آنان و یا از بین رفتن این آثار توسط دشمنان نزاریان مانند مغولها که به سوزاندن آثار آنان اقدام کرده اند . با این شرایط برای مطالعه در این موضوع به ناچار باید به آثار مورخان ایرانی دوره ایلخانی (۷۵۶-۶۵۴) مراجعه کرد .

مفصل ترین منبع در این موضوع کتاب جهانگشای عظاملک جوینی می باشد که در دوران استیلای مغول به ایران به تحریر در آمده است. جوینی که عمر خود را در کارهای دیوانی مغول به سر برده است و در تسخیر قلاع اسماعیلیه نیز حضور داشته و با اجازه هلاکو قبل از سوزاندن کتابخانه نزاریان پس از بررسی کتابخانه، کتاب هایی را از آنجا منتخب کرده که در تحریر تاریخ جهانگشای از آن بهره برده است از جمله از کتاب «سرگذشت سیدنا» که زندگی نامه حسن صباح در آن آمده است. تاریخ مربوط به اسماعیلیه نزاری در اثر جوینی در جلد سوم آن کتاب شامل خلاصه ای از تاریخ زندگی حسن صباح و هفت جانشین او می باشد. ویژگی این اثر عبارت است از آمیخته بودن آن با دشنام و تحریف و تعصب سنی مؤلف و نویسندگان اشعری مسلک آن روزگار که به تاریخ شیعیان هفت امامی یا به گفته ی ایشان ملحدان و اباحتیان داشته اند.

دومین منبع در این موضوع با بهره گیری از کتاب جامع التواریخ به عنوان تاریخ عمومی جهان و از تواریخ رسمی و متداول وقایع تاریخی مغول است که نویسنده در بخشی از آن به سرگذشت رفیقان صباحی و خلاصه ای از تاریخ فرقه اسماعیلیه پرداخته است. خواجه رشید الدین فضل الله همدانی به دستور غازان خان و سپس الجایتو این کتاب را نوشته است. ارتباط او با مغول در ابتدا به واسطه ی اطلاعات جد او موفق الدوله عالی همدانی که به عنوان یار و همکار خواجه نصیرالدین طوسی در دژهای اسماعیلیان حضور داشته و پس از سقوط الموت به عنوان پزشک و وزیر مغولان بوده؛ فراهم آمده است. روش کار او در تدوین کتاب، گزینش متن های روان و فارسی بوده است. استفاده از تاریخ جوینی و بعضی دیگر از نوشته های فرقه اسماعیلیه که دسترسی مستقیم به آنان داشته و در عین حال از منابع سنی موجود در آن زمان بهره برده است با دیدی عینی و بی طرفانه ... از تواریخ محلی از «تاریخ طبرستان» ابن اسفندیار که مربوط به تاریخ محلی میانه ایالات اطراف بحر خزر می باشد و... استفاده شده است.

در دوره معاصر به دست آمدن متون نزاری به زبان فارسی که در نزد اسماعیلیان آسیای مرکزی محفوظ مانده بود مورد مطالعه محققان روسی قرار گرفت که در تحقیقات تاریخ اسماعیلیه نزاری از آن بهره بردند. از تحقیقات هاجسن که او نیز از کار ایوانوف پایه گذار مطالعات جدید نزاری در انجمن اسماعیلی بمبی استفاده کرده در این فصل آورده شده است.

وجه تسمیه‌ی تشیع

شیعه در لغت به معنای پیرو و طرفدار است و نیز گروهی از مردم است که بر کاری یا اندیشه‌ای گرد آمده‌اند. هر چند اصل معنای شیعه، همان گروه یا فرقه است و هر طایفه‌ای که بر کاری گرد آیند و از نظر یکدیگر پیروی کنند، شیعه خوانده می‌شوند. (صابری، ۱۳۸۶: ۱۶)

تشیع به عنوان یک پدیده‌ی تاریخی در بستر تاریخ و جامعه، شکل گرفته و تحول یافته است و در فرایند تدریجی خود به سوی کمال، سیر خود را از تشیع معنوی در پیوند با امام علی (ع) در زمان حیات پیامبر (ص) به عنوان جانشین بلافصل او آغاز کرده است.

پیدایش شیعه در قالب یک نهضت مشخص، با اهداف و نام خاص خود، به سال‌های پس از شهادت امام حسین (ع) باز می‌گردد و رخداد عاشورا نقطه‌ای بنیادین در شکل‌گیری یا دست کم تحول شیعه است. (شیبی، بی‌تا: ۲۳ - ۱۸). با گذشت زمان در قرون نخستین، تشیع اعم از تشیع امروزی بوده است. آنچه اکنون تشیع گفته می‌شود در اصطلاح کهن عثمانیان از آن تعبیر به «رفض» می‌شده است. کسانی که امام علی (ع) را مقدم بر عثمان می‌دانستند. همچنین بر سایر خلفا. یا اصولاً به امامت آن حضرت و اولاد ایشان اعتقاد داشتند شیعه خوانده می‌شدند. و مشیع، کسی بود که در مقام مقایسه میان خلفا اعتبار و اعتنای بیشتری به امیرمؤمنان علی (ع) داشت. از این میان کسانی بودند که علی‌رغم اینکه امام علی (ع) را شایسته‌ی حکومت می‌دیدند، اما به مرور زمان در مسائل فقهی و فکری به دنبال صحابه، اعم از وابستگان به حکومت یا جز آنان رفتند. بعدها به وضوح کسانی از شیعه زیدیه که فقه حنفی داشتند و یا از صحابه و تابعین مستقلی که در عراق زندگی می‌کردند؛ جریان نوعی تشیع سیاسی را رقم زدند. طبیعی بود که چنین افرادی دانش مذهبی خود را صرفاً از اهل بیت نمی‌گرفتند. بلکه ممکن بود معتزلی بوده یا مشی خاص خود را داشته باشند. معنای عام شیعه را باید به عنوان تشیع عراقی نامگذاری کرد. (جعفریان، ۱۳۸۶: ۲۹) همین تشیع عراقی که برخی آن را تشیع سیاسی نیز نامیده‌اند. (ر.ک: فیاضی، ۱۹۸۶م: ۳۸)

با این نگاه اصطلاح شیعه در این تحقیق، طوایف شیعی مختلف مانند کیسانیه، زیدیه، امامیه، اسماعیلیه و نیز گروه‌های واقفه را در بر می‌گیرد.

فصل دوم

جغرافیای تاریخی گیلان

جغرافیای تاریخی گیلان

۱- موقعیت جغرافیایی گیلان

استان گیلان یکی از استان‌های شمالی کشور است که در حدود ۱۴ هزار کیلومتر مربع مساحت دارد. این استان در ۳۶ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۲۷ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۵۳ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۳۴ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار قرار گرفته است و درازی آن از شمال باختری به جنوب خاوری ۲۳۵ کیلومتر و پهنای آن از ۲۵ تا ۱۰۵ کیلومتر تغییر می‌کند. رشته کوه‌های البرز با ارتفاع متوسط ۳۰۰۰ متر همانند دیواری در باختر و جنوب گیلان کشیده شده و این منطقه جز از راه سفید رود، راه شوسه دیگری به فلات ایران ندارد. کمترین فاصله‌ی کوه از دریای خزر در حویق^۱ نزدیک به ۳ کیلومتر و بیشترین فاصله‌ی آن از دریا در امامزاده هاشم حدود ۵۰ کیلومتر است. این استان از شمال به دریای خزر و کشورهای مشترک‌المنافع، از غرب به استان اردبیل، از جنوب به استان زنجان و قزوین و از شرق به استان مازندران محدود می‌گردد. (پنداری، ۱۳۸۴: ۱۹) در دامنه کوه‌هایی که مرز گیلان را تشکیل می‌دهند تا ارتفاع ۱۲۰۰ متری جنگل وجود دارد و در ارتفاعات

^۱ - از شهرهای شهرستان تالش در غرب گیلان است